

BÁCSORSZÁG

II. évf., 10. szám • 1996. október 3.

A TARTALOMBÓL

J. Fridericus Glasser 1770. évi térképe

A palicsi szőlőiskola

A sosemvolt király

Az öregek sokszor mesélték...

A szabadkai Szentkút - Bunarić -
interetnikus vonatkozásai (2.)

Ludasegyház évszázadai (1.)

Az 1750-ben újjratelepített
Topolya (2.)

A császár csatornája

Szentől szemben Jelašićyal (1.)

„Találtam sok embereket, de
kevés emberséget...” (1.)

Rejtélyes jelek

A Berlitz-módszer Szabadkán

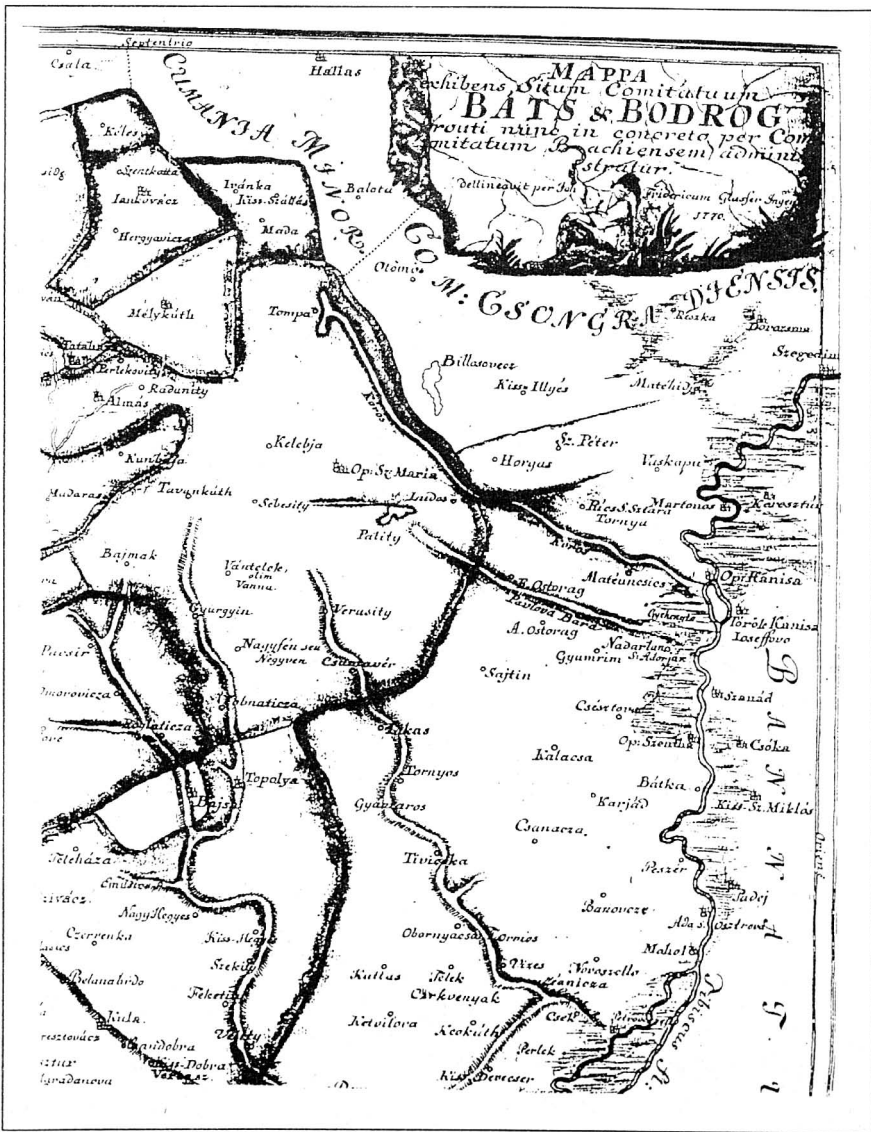
Egy, a „Dunának a' Tiszával...
öszvekötését... tervező eszme” (2.)

Képviselő-választás babbal

A balta

Vajdasági
honismereti
szemle

A PALICSI SZŐLŐISKOLA

AZ 1880-as években végrehajtott nagyarányú Duna-Tisza közí szőlőtelepítések részét képezték annak az átfogó rekonstrukciós programnak, melynek következtében a századfordulóra gyökeresen megváltoztak a szőlőtermelés területi arányai. Az 1875-ben fellépő filoxérvészti megelőző időszakban a homoki szőlők a termőterületeknek mindössze 1/6-át képezték. Az 1910-es évek elején a szőlőrekonstrukciós program végeztével már a promontóriumok 2/3-át a síkvidéki homoki szőlők alkotják. E rekonstrukciós program magába foglalta a Szabadka környék több ezer holdas immunis homokját is, melyen nem szünek a telepítések. Egy 1888-as kataszteri felmérés a szabadkai szőlőterületek nagyságát és terjedelmét 4014 1080/2000 kat. holdban állapította meg.

A szőlőterületek dinamikus gyarapodása és nagy terjedelme szükségessé tette egy szőlőiskola létesítését, mely szőlőösszszóval való folyamatos ellátást biztosítana a gazdáknak és egyben a helyszínen szakképesítene őket az okeszerű kezelés fortélyaira. Mivel városunk szőlőintelligenciájának kinevelése immár halaszthatalanná vált, a Gazdasági Tanács nem télenkedett sokáig és az 1888. június hó 27-én kiadott közgyűlési jegyzőkönyvben már a következő határozat olvasható: „A tanácsi javaslat elfogadásával a szőlőiskola és mintatelep létesítése elhatá-

roztatik s annak helyeül a városi gyümölcsfakertbe a csatolt mérnöki térképen a) alatt kitüntetett 9 208/2000 hold terület jelöltetik ki, egyszerszíni megbiztatattik a tanács, miszerint az előállítás és berendezésre szükséges 1235 forintnak az 1889-évi költségelőirányzatban való felvételéről gondoskodjon.”

A szőlőiskola megszervezését és beindítását Rátz Sándor, ötidik kerületi borászati vándortanárra bizta a tanács, aki ismert szaktekinély hírében állt. A tanács még folyó év tavaszán felkérte Rátz Sándort egy 10 holdon elterülő szőlőiskola és mintatelep tervének kidolgozására. A terv április folyamán elkészült és Rátz, aki akkor Szegeden dolgozik, erről május 6-án levélben értesíti Szigethy József gazdasági tanácsost: „Van szerencsém nagybecsű tudomására hozni, hogy f. hó 24-én délelőt 9 óra 34 perckor Szabadkára érkezem, s ott tartózkodom másnap azaz 25-ikén délutáni, vagy ha szükségét látom estig. – Oda utazásom célja a szőlő zöldvessző válogatás (gyomlálás, zöldmetszés:) és a zöldajtásból való előadás tartás; azt hiszem, hogy legheylesebb lenne az előadást e célra kismemelt szőlőben mindjárt gyakorlatilag egybe kapcsolva megtartani; hogy ott tartózkodásom melyik időpontjában órájában, annak meghatározására a tekintetes Tanácsos urat kérem fel, úgyszintén arra is, hogy azt alkalmas módon közhírre tenni méltóztanék.”

Van szerencsém továbbá jelenteni, hogy a város által felállítani szándékolt szőlővessző szaporító és minta telep terveit 10 cat. holdnyi területre kidolgoztam, következő pontokat véve fel a tervbe:

1. A telep célja
2. A telep nagysága és beosztása
3. Fajok kiválasztása: a. fehér borfajok, b. vörös borfajok e csemege fajok
4. Anyatelep célja és beosztása
5. Kísérleti tér
6. A telep berendezése és kezelése
7. Telepítési költségek előirányzata és első évi költség (kezelési): előirányzat.

A terv elbirálás végett a minisztériumhoz lett felterjesztve, honnan akkora mire szerencsém lesz Szabadkára utazni, esetleges megjegyzésekkel vissza érkezik, s így magammal viszem. Kívánatos lenne tehát, hogy ott tartózkodásom alatt a telepnek alkalmas helyet is megválaszthatnák.”

A tanács úgy határozott, hogy a szőlőtelepnek legalkalmasabb hely a palicsi gyümölcsfaiskola lesz, így a gazdák egy helyen szereshetik be a gyümölcsfa- és szőlőoltványokat. A gyümölcsfaiskola 1875-ben létesült Palicson, a parkall szemben, a szegedi országút mellett, ahol 40 holdnyi területen folyt a fa-csemete nevelése. Rátz Sándor mintatelepének terveze 1888.

J. FRIDERICUS GLASSER

1770. ÉVI TÉRKÉPE

KEVESET tudunk Joannes Fridericus Glasser mérnökről. Neve olyan munkában sem fordul elő, mint Stegana Lajos: *Térképtörténet* (Bp. 1985) vagy Papp-Váry Árpád – Hrenkó Pál: *Magyarország régi térképeken* (Bp. 1989). A Magyar Országos Levéltárban (MOL) Vass Előd turkológus jóvoltából figyeltünk fel a Bács-Bodrog vármegyét ábrázoló munkára (MOL, O-18, Processus Tabulares 4-897). Az 1770. évi részletes térkép a Csobor család birtokaival kapcsolatban készült, de olyan alaposággal, hogy még ma is nagy haszonnal vehetjük igénybe vidékünk legkorábbi történetének tanulmányozásánál (középkori régészeti lelőhelyek és helynevek, a török hódoltság kora). A térkép különböző színnel jelzi a birtokhatárt és számos települést tüntet fel. Ezúttal a nagy méretű térkép Északkelet-Bácska részletét közöljük, amelyen szembetűnik a díszes címfelirat és a hangulatos rajz (talán néprajzi szempontból is érdekes alkotás). A feltüntetett települések sokaságát szemlélhetjük,

A PALICSI SZŐLŐISKOLA

(Folytatás a 3. oldalról)

december 14-én vált megvalósíthatóvá, amikor Lukács György államtitkár egy átiratban értesíti a város törvényhatósági bizottságát, hogy a tervezetet ezennel jóváhagyja.

A továbbiakban a 24 oldalas tervezet azon részleteit közöljük betűhíven, amelyek fontosak az intézmény feladatainak és céljának megismeréséhez:

„A telep célja lenne első sorban helyesen megválasztott szőlő fajokból sima és gyökeres vessző szaporítása, melyhez a birtokosság könnyen s lehetőleg gyorsabban juthasson, hogy ez úton szőlővel telepítenének be azon homok területek melyek edzészerint másra alig alkalmasak. Nem alkalmasak pedig azért, mert a dombos itt-ott buczkás futó homokon alig számbavehető rüka – többnyire legelő állatnak nem alkalmas – növényzet, kevés számú legelő barmot sem képes kielégítőleg táplálni. Ha pedig szántó földnek használnának, az aránytalanul kevés hozam számos alig elsorolható esélynek van kitéve. Célja lenne másodsor, hogy a telepen gyakorlatilag lenne bemutatva a helyes ültetés, metszés, cél-arányos trágyázás stb. később pedig az okszerű szüretelés és helyes borkezelés, vagy is összegezve: célja lenne a telepítés olcsó és könnyű keresztül vitélet elősegíteni, továbbá Szabadka város bortermelését úgy mennyiségileg mint minőségileg emelni, jó fajok kiválasztása és helyes kezelés meghonosítása által.”

A tervezet érdekes fejezete az ültetendő fajták széles skálája. Az anyatelepen a következő fajták nagybani termelését irányozták elő:

„Fehérbor fajok: Ezerjő, Mézes fehér, Zöld sylváni, Olasz riesling, Piros veltelini, Fehér Burgundi, Piros Kővidinka, Souvignon blanc, Semillon

Vörösbor fajok: Oportó, Szent Lőrinc, Nagy Burgundi, Kék Kadarka, Alicante Bouschet, Blau frankisch, Kadarka, Carbenet, Merlot

Csemege fajok: Madlein Angevine, Madlein Royal, Chs. rouge, Chs. Croquant, Chs. rouge Royal, Fehér gémmai, Petit Bouschet, Passa Tutti, Muscat Lunel, Muscat Ottonel”

A kísérleti telepen valamennyi felsorolt anyatelepi fajtát is termelnék, azonkívül:

„Vörösbor fajok: Góhér Kék, Malbec, Marzemínó, Sárfeke-te hosszúkás, Wildbachi Kék korai

Fehérbor fajok: Alant termő, Bakator piros, Bálint, Burgundi nagy fehér, Dinka Bogdányi, Furmint, Góhér fehér, Juh fark, Kozma fehér, Leányka, Musc. d'Alexand. blanc, Mustafafer, Rajnai Riesling, Riesling bánáti fehér, Szerémi zöld, Szlankamenka, Veltelini korai piros

Csemege fajok: Kékek – Blousard kék, Gémmai kék, Malvasia, Muscat, Hamburg.

Vörös – Halápi szagos, Musc. frontingnan rouge

Fehér – Golden Champion, Malingre korai”

Összegezve: az anyatelepen 18 bor- és 11 csemege-, a kísérleti telepen 30 fajtát, azaz összesen 59 fajtát termesztettek.

„Az anyatelep célja lenne kellő mennyiségű vessző hozás, később egy megállapított művelési mód mellett való helyes kezelés folytán termés nyeres, mely vagy le szüretnek vagy pedig mint gyümölcs eladatnék. Az anyatelep beosztatnék 24 táblára melynek mindegyike 383 nöl lenne, ebből a bor fajokhoz kellené 18 tábla s a nagyban termelendő 11 csemege faj pedig érteke szerint a fent maradt 6 táblára osztatnék el, kisebb nagyobb számban egy fajtából.”

Rátz Sándor az úgynevezett kísérleti tér tervezetét olyan módon osztaná be, hogy egy irányban a fajok sorakoznának, s ezt keresztveze a különböző művelési technikák (metszések) váltanak egymást (rövid csapos, csercsapos, szálvesszős). Mivel 59 fajtán végeznek a kísérleteket, egy-egy fajtából 96 tóktét metszenének meg: 32 tóktét rövid csapos, 32 tóktét csercsapos, 32 tóktét szálvesszős művelettel.

A kísérleti tér egy részén, pár öl hosszan, a helyes és szakszerű lugas művelési módozatának 2-3 változatát is bemutatatták, mert – ahogyan a vándortanár fogalmaz – a „közégt az egyáltalában nem ismeri.”

A tervezet szerint a szőlőiskolának a komolyabb munkálatokat, a területbeosztást, a telepítést stb., a kerületi vándortanár végezné, illetve személyesen vagy írásban utasításokat adna a város által alkalmazott „vincellérnek”. A telepítéshez szükséges vesszőket a kecskeméti állami szőlőtelepről szereznek be. A munkálatokat egy, a város által felfogadott vincellér vezetének felfogadott napszámosokkal. A vándortanár egy végzett vincellérképezésű növendék állandó alkalmazását javasolja a telep kezelésére, aki 280 forint fizetést, lakást, tűzfát és egyéb juttatásokat élvezne.

A szőlőiskola végül megkezdte működését. Az eredeti terv csak annyiban módosult, hogy a szőlővesszőket nem a kecskeméti Miklós-telepről szereztek be, mivel hasonlóba adták, hanem Heinrich József szegedi borászati vándortanár közreműködésével máshonnan. Erre a Gazdasági Tanács kérte fel. Arról, hogy a szőlőiskola hosszú távon miként gazdálkodott és beváltotta-e a hozzáfűzött reményeket, nincsen megbízható adataink. Rövid távon igen. A „Szabadság” című újság 1891. július 16-i számából arról értesülünk, hogy Szabadkán 8200 kat. hold immunis talajú szőlő található, amelyből 1200 hold új ültetés, s még a folyó évben kiosztás alá kerül 1000 hold. Ezenkívül 22-25 000 kat. hold beültethető területet jegyeznek. „Szabadka legszebb szőlői a híres fejkésű Palics-tó mellett vannak” – állapítja meg a cikkíró.

A SOSEM VOLT KIRÁLY

MUTÁN Zsigmond (1368-1437) 1410. szeptemberében német-római királlyá koronázták, sokáig nem törődött Magyarország sorsával. Igaz, nem is volt rá nagyobb szükség, hála a mongolok nagykányának, Timur Lenknek 1368-1405, aki 1402-ben az ankarai (Angora) csatában tönkreverte a török hadsereget. Közél két évszázad múlt el, mire az Oszmán Birodalom kiheverte a mongoloktól elszenvedett vereséget. Időközben Zsigmondnak a török helyett a Csehországból kiinduló huszita mozgalommal kellett megbirkóznia. Husz János (1369-1415) prágai prédikátor és hívei a XV. század elején a krisztusi egyenlőség és testvériség szellemében a római katolikus egyház megújulását sürgették. Tanák szerint a császár, de a még a pápa sem lehet nagyobb másoknál, ezért törvényei valamint hatalmuk érvénytelennek minősül. Csak Isten, azaz a Biblia törvényeit szabad megtartani (közöttük elsősorban a Ne ölj! parancsolatot) – tanították a husziták, ami viszont Zsigmondnak nem volt az ínyére. 1414-ben egyetemes zsinatot hívatott össze Konstanzban, ahol a huszita eszmék követői eretneknek kiáltották ki, magát Husz János (annak ellenére, hogy Zsigmond menlevelel rendelkező) magyárák vetették, és megkezdődött a egyetlen leszámolás a híveivel. Hosszú háborús idők következtek, mert a huszita tanok futótűzként terjedtek a történelmi Magyarországon. Azt követően, hogy 1419 végén Zsigmond cseh királlyá koronáztatta magát, csapatai véres harcokban és embertelenül kegyetlen megtorlásokkal követően, lépésről lépésre morzsolgatók fel a husziták ellenállási gócai. Közben Rómában 1430-ban Zsigmondot német-római császárrá koronázták. A huszita veszély azonban még nem múlt el, mert hősies csatákat vívott, a „Velünk az Úr,“ 1437-ben új parasztiládai eredményezett Erdélyben, amelyet sebtében kötött magyar, székely, szász (német) főúri szövetség, az úgynevezett Három Nemzet Uniójának hadai 1437/38 telén kíméletlenül szétverték.

Még folyt az erdélyi testvérháború, amikor 1437. december 9-én Zsigmond meghalt. Saját kérésére a nagyváradi katedrálisban Szent László (1040-1095) mellé temették el. Zsigmond akaratából az új magyar király a veje (egyetlen lányának, Erzsébetnek (1409-1439) a férjé), Habsburg Albert (1379-1439) osztrák herceg lett. Zsigmond volt tehát az, aki az első Habsburg-házi uralkodó a magyar trónra juttatta, de mint Európa leghatalmasabb uralkodója, ugyan mitől következethetett volna el lépésének későbbi tragikus következményeire?

Az ország nagyurai egyébként sem törődtek Albert királlyal, aki nemskára (1439-ben) meghalt. A magyar nemesekek egy, a törökkel szembeni harcban jeleskedő erőszék vezére volt igényük. Ezt az embert Hunyadi János (1407-1456) személyében találták meg. Hunyadi a későbbi szerb népgagyományban Stibinján Jankóval volt azonos.

Mit tudunk Hunyadi Jánosról, a XV. századi Magyarország megmentőjéről? A pletykák szerint Zsigmond törvényelt fia, de ez nemigen hihető. A történelmi hagyomány szerint apjának, Vajknak a családja a Déli-Kárpátokon túlról, a Havelészléről költözött Magyarországra az 1300-as évek végén. A család 1409-ben Zsigmond királlyal megkapta Hunyadi várát és a környező birtokokat. Hunyadi Vajk egy erdélyi magyar nemeslyágot vett feleségül és két fiúgyermekük született, az idősebb és az ifjabb János – mert máig megmagyarázhatatlan okból mindeketjüket ugyanazzal a keresztnevével illették. A „Nagy“ Hunyadi János 1407 körül halt meg a napvilágot. Részben gyermekjellegű élte meg a feltámadó török veszedelmet, amikor 1420 táján éppen az ő vidékükre csaptak be a magukhoz téré oszmán portyázó csapatai. Ettől fogva halálos ellensége lett a töröknek.

Példaképpnek a Tallociákat tartotta. Azt a családot, melynek alapítói egy adriai szigetekről származó testvérpár, Matko és Franko voltak. Feltehetőleg délszláv származású, vagy csak a nyelvismeretük miatt előbb Stevan Lazarević (1370-1427) szerb despotát szolgálták (aki Ankarán után nemskára lerátta a török igit), majd Zsigmondhoz pártoltak. A király az 1427-ben magyar kézre kerülő Nándorfehérvárra (Belgrád) védelmét bízta a testvérekre. Ők saját pénzüknön határőrsereget szerveztek. Viszonzásul nemskára királyi örökadományként a szlavóniai Tallocc

birtok az övéké lett. Ettől kezdve a testvérek felvették a Tallocci nevet. Katonák meggyászolók voltak, akikkel szót tudtak érteni. Hunyadi János ugyancsak jól ismerte katonák nyelvét, hiszen még gyermekkorában meganult románul, jóval korábban pedig – a Lazarević-udvarban töltött évek alatt – szerbül, sőt 1430-at követően az Itáliába induló Zsigmond kíséretének a tagjaként olaszul is. Itáliában megismerte a korszerű nyugati hadművészetet, azt követően pedig a husziták elleni csehországi harcokban a taktikailag érett, szívós ellenfél fortélyos harcmódot.

Amikor Hunyadi János lekerült délre, a török hárctérre, már ismeretében volt a hadvezetés csínjának-bínjának. Csak a hadsereg hiányzott, amit gyorsan meg kellett teremtenie. A Hunyadi-testvérek a Tallociák példáját követve, szintén maguk igyekeztek hadsereget létrehozni. Zsigmond halálának pillanatában a Hunyadi-testvérek már száz páncélos vitéz és kétszáz könnyűlovast tartottak zsoldban, függetlenül a délvideki bírvárok királyi őrségétől. Ez időtájt a délvideki úgynevezett első védelmi vonalon (a Duna mentén) mind nagyobb szükség volt a katonákra, mert II. Murad (1401-1451) szultán végérvényesen döntött a Magyarország elleni átfogó támadás megindításáról. Ettől kezdve Hunyadi János csillaga mind fényesebben ragyogott. Őt magát a kortárs így jellemzi: középtermetű, vastag nyakú, fényes gesztenyeszín hajú, nagy szemű, komoly tekintetű, piros arcú ember volt.

Közél két évtizednyi délvideki védő szerepe csatáiról csatáira jelentősebbé vált, ezzel párhuzamosan hírneve is mind nagyobbra nőtt. Habár e csaták sorozatában két hatalmas ütközettel elveszített (1444-ben a várnál és 1448-ban az úgynevezett második rigómezei), mégis ő lett a Törökörök. Az oszmánok talán csak egyetlen gyáúrtól félték igazán, az Hunyadi János volt.

I. Ulászló (1424-1444) királynak a várnai csatában bekövetkezett halálát követően üres maradt a magyar trón. 1446. június 6-án Hunyadi Jánost kormányzóvá választják, majd az 1447-es budai országgyűlés bővíti a kormányzóvá hatáskört. A következő év tavaszán Hunyadi János szövetséget köt az egyetlen, még jelentős független balkáni uralkodóval, az albán Szander beggellel (?-1468). Megsemmisítő vereséget szenved az albán török seregekre, de ez nem sikerül. A bizonyos második rigómezei ütközet másnapján (1448. október 19-én) Hunyadi kénytelen meghátrálni és ezzel a balkáni mérleg végérvényesen az oszmán javára billen.

A magyar királyság (igaz, választott király nélkül) nagy válságba került. Dél-délnyugatról a török szorongatja, beltről a hatalmi harc bomlasztja. A baít csak tetézi, hogy 1452. májusának végén elesik a több évszázadát átstromolt Konstantinápoly (Istanbul), így az Oszmán Birodalom egységessé válik. Hunyadi lemond a kormányzóságról, ugyanakkor az ország főkapitánya lesz. A következő év szeptemberében ismét jelentős sereget sikerül összegyűjtenie, amellyel felmenti a török által ostromolt Szendrő (Smederevo) várát, majd Krusévacot és Pirotot. Ám II. Mohamed szultán (1451-1481) 1455-ben ellentámadásba lendül és visszafoglalja Szerbia túlnyomó részét. Egy esztendőre lá megkezdődik a mindent elöntő nándorfehérvári ostrom. A török seregek 1456. július 4-én kezdik meg a Magyarországról kapujának számító kulcsfontosságú örörendeszer, Nándorfehérvár (a mai Belgrád) vízről és szárazföldről való ostromát. Hunyadi személyesen irányítja a védelmet, ennek eredményeként a török hajóhad megsemmisülése és a többszöri sikertelen rohamok után a támadás kifulladás. Július 22-én az oszmán haderő maradványai visszavonulnak (Azóta szólnak meg dében a keresztény templomok harangjai). Határtalan az öröm a magyarok táborában. Sajnos nem sokáig. A nyári forróságban járvány üt le, Hunyadiak sem kegyelmez. A főparancsnok, a törökörök, az ország legnagyobbn védője 1456. augusztus 11-én örökre lehunnya szemét. Két fia, László (1431 körül-1457) és Mátyás (1443-1490) rövidesen tevékeny résztvevői lesznek a magyar történelemnek.

AZ ÖREGEK SOKSZOR MESÉLTÉK...

Tamásfalviak a magyarok honfoglalásáról

ÖTVENHAT évvel ezelőtt, 1940-ben, Tamásfalván végzett gyűjtésem során, idős emberek kerestem fel. A többi között azt is megkérdeztem tőlük, mit tudnak a magyarok honfoglalásáról. A milicentenárium kapcsán az akkori gyűjtésből bocsátok közre egy csonkora valót.

„Az öregektől sokszor hallottam, hogy mesélték, hogy a magyarok őshazájuk nagyon messzire, a Távol-Kelet felé, Ázsiában volt. A nagy Ural hegység körül ott voltak még a többi sok nép, ezek mind testvérek voltak, ott voltak a hunok is. Ezek a népek fölött volt egy uralkodó, azért hívják a hőgyet Uralnak.” Mike István (szül. 1884)

„Mikor mán a nép elsőkasodtak, a jószág is sok volt, a legelők látták ők is, hogy elfogytak a legelők, a nép meg sokasodtak, ők is felszedték sátraikat és útnak indultak új hazát keresni. Így volt a testvér hunokkal, és ők is pakoltak, a nyugat irányába elindultak, sok falut elhagytak, de ők még nem válaikoztak az útra.” Totok István (1892)

„Még egy jó darabig a magyarok nem mozogtak, csak amikor látták ők is, hogy elfogytak a legelők, a nép meg sokasodtak, ők is felszedték sátraikat és útnak indultak a hunok után nyugat felé. Öleg sokáig vonultak, sok falut elhagytak, jó legelőt nem találtak. Mógimiserkődték az ott élő néppel és sokat tanultak tőlük, földművelést jószágartartást, fegyvercsinálást és hogyan kell a várakat csinálni, hogyan köll védekezni az ellenségétől.” Tokári Pál (1860)

„Lassan vonultak nyugat irányába és válogatták a vidéket, ahun majd letelepednek, nagy folyóra és jó legelőre akadtak. Nem is sokára egy nagy, széles folyóra tanáltak, jó dús legelő is volt. Itten letelepedtek, ide nem messze, erre volt a tenger is.” Boros József (1870)

„Nem sokáig voltak ezón a tájon, mert itten mógtámadták őket az itteni népek, nem volt itten nyugtuk, átlag hádseregötök őket, és mostan muszáj volt egy jó erős kis lovas hadseregötök alakítani, hogy mögvédjék a vonuló, új hazát kereső népet.” Barna József (1860)

„Újra fölszödték a sátorfájukat és vonult a nép, a sereg tovább, nyugat felé. Újra egy nagy folyóra akadtak és itten letelepedtek. Itt az itteni népek örömmel fogadták őket. Mógmutatták a vidéköt, a legelőket és hogyan köll vadászni az itteni vadakra. Ahogy itten állt hogy leverték a sátraikat, nagy rabjal lovas hadsereg tört rájuk, ők meglepődtek, akkor vették észre, hogy ezök hunok, a testvér hadsereg. Nagy öröm lett a két tábor között, a hunok vonultak vissza kelet felé, mert ott, nyugaton, az új hazába, möghalt a vezérnök, Attila, a nagy hun király. És mostan egy részük visszavonult Ázsiába, hogy hírlü vigyék a nagy kánnak a hírt, hogy Attila möghalt. A magyaroknak mög möghagyták, hogy szögygyék föl sátraikat és vonuljanak nyugatra, ahunnét ők gyűntek, ott vannak szép nagy folyók, nagy högyek, nagyon nehéz rájuk atmnönni, és dús legelők, sok hal van, sok vad. Ez volt az ő szép hazájuk, hun Attila országá. Addig vonuljanak, még ezt a vidéköt mög nem tanálják, és ottan telepedjenek le, ott még maradtak hunok és azok majd vezetik mindenfelé a magyarokat. Egy szép nagy högy láncát, hogy koszorút tanálnak, csak addig mönnyenek.” Meggyesi István (1878)

„A magyarok mikor értesültek a hunoktól, högyük öthagyták a hazájukat, akkor újra hártároztak, högy addig vonulnak, míg mög nem tanálják azt a vidéköt, és ott telepődnek le a volt hun hazába. Ossze löttek hívva a vezérök és úgy hártároztak, högy elindulnak és ott telepődnek le végleg. Újra sátorbontás lött, tovább vonulni, nagyon sokan csatlakoztak hozzájuk, az itt lévő

népek is, nagyon fáradtságos volt az út és hosszú, mire feltűntek a nagy högyek. Egy pár nap múlva odaértek, letáboroztak. Kisebb lovascsapatok nekivágtak a hegyeknek. Egy pár nap múlva rá is bukkantak az ott levő lakosságra, az itt maradt hunok voltak. Nagy öröm volt és mögkérték őket, hogy vezessék által a hunok őket a nagy högyekön. Úgy is volt, csatlakoztak a hun lovascsapatok a magyarokhoz és visszamöntek a vándorló néptömöghöz. Ott is nagy lött az öröm, és pár napig együtt ünneplöttek és utána a lovas hun katonák elől lovagoltak és mutatták az utat a néptömöghöz. Egy pár nap múlva már el is érték a Verecke- hágót/szorost, ahol könnyesen át lehet vonulni.” Molnár István (1875)

„Mikor odaértek a Verecke-hágóhoz, egy kis magaslaton sátraikat vették és megválasztották a fővezért, az Árpád lött. Azután Árpád kinevezte a többi vezéreket és elosztatta a néptömöget, és lassan megkezdődött a bevonulás, a Kárpát-medencébe a honfoglalás.” Tassi András (1882)

„Árpád ahogy vonult a népével, úgy osztotta el a mögszállt területeket a vezérek között, és ottan le is telepedtek, sátraikat vagy sárból, vesszőből föl kunyhókat csináltak, ahun víz volt, ottan cölöpre építettek a kunyhókat.” Tanka Mihály (1875)

„Ahogy vonultak a Duna-Tisza mentén, ott meg tanálkóztak a hunokkal, akik ott látkak. Más törzsek is voltak szörteszt, ezek mögdátdák magukat vagy elvonultak más vidékre. Kisebb harcokra is sor kerül, azokkal, akik nem engedelmseködték nekik. Az itt maradt hunok a högyes vidéken telepedtek le, Erdélybe.” Berta András (1898)

„Árpád vezér itt, a Bega-Maros közin, felosztotta a földet a következő vezérek között: Telény, Heit, Hetre, Hettény, Tulina... Ezek földjein, birtokain letelepítette a lakosság, kis falukat telepítettek. És a lakosság földműveléssel, állattartással, halászáttal foglalkozott. Itt, a Bega mentén Hettény vezér kapott földbirtokot, itt telepítöt egy-egy falut, ami az ő névről lett elnevezve: Hettény. Földműveléssel, állattartással és halászáttal, vadászáttal foglalkoztak. Volt egy kis földvára, az árkokkal körülvéve, itt a romokon.” Tassi György (1900)

„Nagyon gyorsan elfoglalta Árpád vezér a Duna-Tisza közt, ahol hatalmas legelők vannak, a folyók tele vannak halal, csak az a baj, hogy sok feneketlen mocsár van. Nem ment könnyen a többi országrészek elfoglalása, kemény harcokat köllött vívni az itteni törzsekkel, akik összejáltak és közösen támadták a honfoglaló magyarokat. Mikor Árpád vezér elfoglalta a Kárpát-medencét, aztán sem szűnt meg a háború, mert keletről szüntelen betöntek a barbár népek, védeni köllött az új hazát.” Fehér András (1892)

„Mikor Árpád vezér elfoglalta azt a nagy darab földet és letelepítötte a népet, a vezérekkel hozzálátk az országépítéshöz, törvényt hoztak, hogy senkinek nem szabad vándorolni össze-vissza az országba, ott köll kunyhókat, házakat, sátraikat csinálni. És ott köll a földet művelni, bevetni, halászni, vadászni. Nagyon nehéz volt ezt mögfekezni, még harcokra is sor került ezvégrül. Nehezen értötök mög, högy eztán nem szabad vándorolni, itt köll dolgozni, hazát védeni és möghalni... Mikor Árpád elfoglalta az országot, mindenütt jelző dobokat, halmokat csináltak, ezek jelentik az országhatárt. És kisebb földvárakat is csináltak, árkokkal körülvették, vezet engedtek bele és ha veszély volt, ellenség tört rájuk, akkor oda bementek. A falakat földből csináltak, vájtot napon szántottak, fagerendákat használtak, vesszőből fonták a falat és sármal bepalasztották. A házak földbe vájt, ássott kunyhók voltak, a tetejét fűvel vastagon borították be... Bokor András (1871)

Közreadja: BERTA István

A SZABADKAI SZENTKÚT - BUNARIĆ- INTERETNIKUS VONATKOZÁSAI

(2.)

KÉT év múlva a katolikusok is hasonló kéréssel fordultak a városhoz. A nem túl udvarias hangú beadványt a kéri templom plébánosa, Blaško Rajić (1878-1951) nyújtotta be. Megjegyezte, hogy a katolikus lakosság számarányának megfelelően nyolc láncnyi földre tarthatna igényt, de a hívők megelégszenek egy láncnyi területtel is. A beadványból kitűnik, hogy ebben az időszakban már nemcsak pravoszláv, hanem katolikus szertartásokat is tartottak itt. Rajić plébános kérvényében arra hivatkozott, hogy a nyári búcsúra olyan sokan összejönnek, hogy félő, a búcsúsók kárt tesznek a környező földek szántóiban (SzTL.F.2.II. 94/1929). A városi tanács ennek a kérésnek is eleget tett. Ez viszont nem aratott osztatlan sikert a szerb hívők körében, mert elkerítették a kegyhelyüket. Különösen azt fájlalták, hogy nem terjeszkedhetnek tovább, ha megnövekszik híveik száma. Miként oldották meg a vitás kérdéseket, arról nincsenek adataink. Valószínűleg közmegegyezéssel rendezték el a másik beadványt is.

Blaško Rajić kérvényéből arra következtethetünk, hogy 1928-ban már a kéri templom egyház is felszentelte a Szentkutat. Hogy mikor tette ezt meg, erre csak közvetett úton kapunk választ. 1929-ben bunyevác nyelvű füzetecske jelent meg, mely imádságokat és búcsúsénekeket tartalmaz a zarándokoknak. A könyv végén közlik a Szentkút fényképét is, és egy rövid összefoglalót arról, hogyan kell viselkedni a kegyhelyen. Az írás végén olvasható, hogy három évvel korábban, tehát 1926-ban szentelték fel a Bunarićot.

1939-ben ismét a sándori pravoszláv egyház csinosította a kegyhelyet. Ekkor gyűjtést szerveztek, és sikerült annyi pénzt összegyűjteni, hogy új, neobizánci stílusú kápolnát emeltettek 1940-ben. A terveket Molcer Károly szabadkai mérnökkel készítették el. Az épület a II. világháború kezdetéig elkészült, de belső berendezésre már nem volt lehetőség, ezért ikonosztása a kápolnának még ma sincs. A rendszerváltozás után még nehezebb körülmények között szolgálta híveit. Az 1944-es pravoszláv kalendárium arról tudósít, hogy a kápolnát még mindig nem szentelték fel.

A pravoszláv slava, a katolikus búcsú

A kápolna felszerelése tehát hiányos, valószínűleg emiatt a Nagyboldogasszony-napi slavát csak részben tartották, illetve tartják meg a Vodicánál. Az ünnep előestéjén a vespsernye a kápolnában van, másnap az ünnepi istentisztelet, a liturgikus kalács (savski kolač) feltérésének a helyszíne a

központi sándori templom. Korábban az egyházi szertartás után nagy táncmulatságot rendeztek, melyen – a Danica tudósításból tudjuk – bunyevácok is részt vettek. A szentkúti búcsúnak ez a rendje megmaradt a II. világháború végéig. Az ötvenes években a hatóság nem engedélyezte az egyházi népünnepélyeket. Ettől kezdve a szerbek védszentünnepe fokozatosan elvesztí jelentőségét a Vodicánál, vespsernyén kizárólag az idősebb korosztály vesz részt az ünnep előtt.

A katolikus kegyhely viszont a háború után éli igazi fénykorát. 1972-ben Matija Zvekanović (1913-1991) szabadkai megyés püspök egyházmegyei kegyhelyé nyilvánította, a Szentkút gondnokává pedig a sándori plébánost nevezte ki. A búcsú napját nem változtatták meg: manapság is augusztus utolsó vasárnapján van. A hagyományhoz ragaszkodnak. Ennek korábban gyakorlati oka is lehetett. Egyrészt a helyi lakosság már megszokta a búcsú idejét, másrészt a városban augusztus 15-én vagy az ezt követő vasárnapon van a bunyevácok aratási hálaadó szentmiséje, a dužijanca. Augusztus 16-a, Szent Rókus napja a szabadkaiak fogadott ünnepe 1738, a kolerajárvány óta. Ezen a napon korábban, a II. világháborúig, körmenettel vonultak ki a városközponti fogadalmi kápolnától a külvárosba, Szent Rókus szobráig.

Nagy hagyománya van a Szent Anna-napi búcsúnak is. A kéri temető kápolnájának a védszentje Szűz Mária édesanyja. A temetői búcsúra nemcsak a környékeliek járnak el, hanem a város bunyevác lakói is, mert ez a temető korábban kizárólag a bunyevácok temetkezési helye volt, s minden bunyevác családnak akad egy-két elhunyt hozzátartozója, akit itt temettek el. A szentkúti búcsút augusztus végén, amikor egy Mária-ünnep sincs, akár a nyári egyházi ünnepek lezárásának is tekinthetjük. Újabbban a dužijanca rendezvénysorozata is a búcsúval ér véget.

Az ünnepi szertartást korábban is a Szűzanya tiszteletére mutatták be. Idős szabadkaiak szerint régebben a búcsút Szent Rozália, a betegek patrónusának a tiszteletére tartották.

A sándori Szentkúthoz a két világháború között többnyire csak a város, illetve a környékbeli tanyák népe járt. A hívők egy része gyalog érkezett, de erre az ünnepre leginkább parádés kocsikkal mentek. A fészületet, a búcsús zászlókat régebben sem vitték magukkal, így búcsúvezetőre sem volt szükség. A családhoz tartozók, a szomszédok mentek együtt.

LUDASEGYHÁZ ÉVSZÁZADAI

(1.)

Abudapesti Országos Levéltár (OL) DL 2 946 jelzet alatt őrzi azt az oklevelet, amelyben először említik Ludasegyházat. 1335. november 8-án Károly Róbert (1288-1342) király a kői (a mai Bánostor) káptalan levele alapján megerősíti Magyar Pál várnagyot felsőadriáni (Adorján) birtokában. Ez az okirat tehát az első ismert hivatalos, megbízható írásos emlék, amely a Ludasi-tó melletti települést említi.

A helynév, a toponímia azonban arra utal, hogy sokkal korábbi településről lehet szó. Az első írásos nyom helyesírása a települést Ludasyghaz-nak jelöli. Az -egyház utótagú szóösszetétellel először 1193-ban találkozunk az okleveleken. A mi esetünkben tehát joggal feltételezzük, hogy Ludasegyház jóval korábban keletkezett a XIV. századi oklevélnél. Templom állhatott a Ludasi-tó környékén, amely körül több település helyezkedett el.

Az „egyház” szó maga is összetétel. Eredeti alakja az összetétel előtagjának az id, illetve igr. Jelentése „szent” lehetett. Az első alak megőrződött az idnek = ünnep kifejezésben, a második pedig az yghaz = egyház alakban. Az 1335. évi oklevélben szereplő helynév tehát *szent ház*, megszentelt épület – *templom* meglétére is utal. Talán nem tévedünk, ha azt feltételezzük, hogy Szent István (975 körül-1038) király II. törvényének hatására emelték ezt az *egyház*at is. Az említett törvény előírta: „*Minden tíz falu templomát építsen és ajándékozza meg azt két házzal és ugyanannyi cseléddelel, továbbá lóval és kancával, hat ökörrel és két tehénnel, harmincegy darab apró barommal. Ruháról pedig, mind papi öltözetről, mind olártakarókról a király gondoskodjon; papról és könyvekről a püspökök.*” A vásárnapot a vásár napjává tette, a vásárt pedig a templom mellé telepítette, így kötelezte a népet a vásárnap megszentelésére: „*Hagyják meg mindenfelé a falusi bírának, hogy vásárnaponként az ő felszólítására minden ember... mind templomba menjen, kivéve azokat, akik a tüzet őrzik.*”

A tó környékén eddig feltárt régészeti lelőhelyek azt igazolják, hogy a magyarság már a honfoglaláskor megtelepedett ezen a területen. A lelőhelyek jelzik azt is, hogy a kisebb települések fűzféről beszélhetünk a templom, az egyház körül. Ős 1957-ben noszai tanítványaim III. Béla (1148-1196) pénzérméjét hozták be nekem, melyet rigolirozás közben találtak. Tehát majd két évszázaddal előbbi emlékről van szó, mint az oklevél! C

Az idézett oklevél számos más helynevet is megőrzött. Számunkra ezek közül érdekes Mortunus (Martonos) és Pusztaiaghaz (Pusztaiagház) említése. Az előbbi kétségtelenül sláv eredetű toponímia. A „mrtva voda” jelzős szerkezetet őrizte meg a magyar változat morotva, illetve a Marto-

nos alakban. A hódmezővásárhelyi Mártély is ebbe a csoportba tartozik. Ott is, Martonos esetében is, a helység mellett Holt-Tisza a névadás forrása. Pusztaiagház pedig, nézetem szerint, azonos lehet a királyhalmi Szelevény erdő melletti templommal. Ezt az egyházat a tatárjárás dülta föl, tehát a XIV. században már „puszta” volt.

Érdekes lehet számunkra az oklevél családnév-anya is. Mint fentebb jeleztem, az adománylevelet Magyar Pálnak állították ki. Említik Kawazdi Gergelyt is. A ravasz eredeti jelentése „róka” is volt. Ez ősi, finnugor eredetű szavunk róka jelentéssel a XV. századig volt használatban. Mind Magyar, mind a Róka családnév ma is létezik Ludas területén. Ennek alapján joggal állítjuk, hogy az eredeti népesség egy része hét évszázad múltán is él eredeti lakóhelyén!

Nagy Lajos (1326-1382) király 1365. február 3-án megerősíti az oklevelet azzal, hogy az óbudai apácák tulajdonát képezi. A jelzett évben az összehívott szomszédok és határosok előtt ismertették a határjárás és -kiigazítás eredményét képező oklevelet az óbudai apácák birtoktestében Csongrád megye területén. Ez az oklevél is megtalálható az Országos Levéltárban DL 2 946 szám alatt. Itt két ízben is említik Ludasegyházat. Több más helynevet is tartalmaz. Mind a nyelviszék, mind a helytörténetesek érdeklődését kiválthatják ezek a toponímiák. Például a Teremalyberche toponímia szerintem talán ma a Talánterem határnévben lelhető meg. A „bérc” szavunkkal 1135-ben találkozunk az okleveleken. Jelentése: hegy, valamely tárgy csúcsa; *magasabb fekvésű hely*; kiemelkedés. Az ÉNY-DK irányú homokdombok, buckák kiemelkedését jelzi, amelyet a vadzizek soha nem fenyegettek. A Drávásözgöben az ilyen helyeket „dörömb”-nek nevezi a nép.

Térbelileg hol lehetett, hol kell keresnünk Ludasegyházat? Györfly György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* című munkájához mellékelt térképen a Ludasi-tó déli részén jelöli a település helyét. Egyet kell értenünk a szerzővel, hiszen az általa jelzett hely az úgynevezett kánizsai út mentén található, tehát egy feltehetően forgalmas útvonal mentén. A későbbiek során a történelmi körülmények változtatták meg mind a templom, mind a település központjának lokációját.

A török hódoltság alatt a lakosokat sarcolták, pusztult, fogyatkozott a helyi mondák örökítették meg, hogy a ludasiak miként jártak túl a törökök eszén (*Kata, Bara, Mara* népmonda). A legnagyobb emberveszteséget feltehetően a mohácsi vész (1526) utáni években kellett elszenvedniük. Az új hatalom berendezkedésével azonban a természeti adottságokat kihasználva a lakosság anyagi helyzete stabilizálódott.

HORVÁTH Mátyás

AZ 1750-BEN ÚJRATELEPÍTETT TOPOLYA

(2.)

ATÖRÖKÖK elleni háborúk, majd a Rákóczi-féle szabadságharc (1703-1711) bukása után, néhány évtized múlva, III. Károly (1685-1740), legfőképpen pedig Mária Terézia (1717-1780), majd annak fia, II. József (1741-1790) császár uralkodása alatt végrehajtották a korszak egyik legnagyobb európai telepítési vállalkozását. A század közepétől a telepítés Mária Terézia bizalmasának, Grassalkovich Antalnak (1694-1771), a Királyi Kamara elnökének irányítása alatt folyt. 1750-ben gróf Grassalkovich, a kitűnő gazdasági és közigazgatási szervező, megbízta Csizovszky Ferenc szabadost, hogy szervezze meg Topolya betelepítését. Ennek feltételeit az alábbiakban közölt, Topolya alapító okmányának tekinthető megbízólevél hiteles másolata részletezi. (Az iratot, beleértve az első három év betelepülőinek listáját, úgy adjuk közre, ahogyan azt a nyilván más-más nemzetiségű tisztviselők a jelzett időben papírra vetették.)

„*Grof Grassalkovich Antal, Főlséges Császár és Magyar Országi Koronás Királynynak belső titkos tanácsa, Felsőes Udvari Magyar Kamarának = Pratesse, Szentséges Magyar Koronának Országja, és Tekintetes Nemes Arad Vármegyének Fő Ispánya. Adom tudtára mindenkinek a kiknek illik hogy minek utánna az Kirali Coronalis Bácsi Discristusban lévő Topolya nevű Pusztnának legalább 200 Magyar vagy Tót Papista családokkal való megszállítása reszolvatott. Avégre Csizovszky Ferencnek ugymint Szabados az ilyen családokkal vizsgálódásra és Keresésére rendeltetik. Minnyáján azért Tiszt Uramék illendő becsülettel requiratalnak hogy azon Szabadoszt Csizovszky Ferencet nemcsak mindenütt szabadon jární kelni bocsássák, de ahol szükséges lézen, néki assistáljanak. Akik pediglen oda akarnak jöni következendő képpen assesuralatnak.*

1 Engedtetik, hogy azon lakosok, kik kévánt Pusztaát meg szálláni kévannyák, minyajan Magyarok, vagy Tótok, és Papisták legyenek.

2 Nem örökös jobbágyoknak, hanem bé lépendő Contractus szerént Taxás Lakosoknak tartatni fognak.

3 Hogyha pediglen szaporodása által annyira meg szaporodnának, hogy több Praediumokrais szükségek volna, több azon Kameralis jószágban lévő Pusztaik Arondába exassigantatni fognak.

4 Minthogy pediglen fönt irt Lakosok magok házait sárból csinált téglákból fölépíteni kötelesek lesznek, azért a N: Vármegye részéről minden Portiotól S. egyeb közönséges terheköt négy Esztendeig; a Főlséges Kamara részéről pedig két Esztendeig minden Adótól, és Dézsmától mentek és szabadok lesznek. Két Esztendő mulva pedig akár mennyire szaporodgyék az Helység, nem többet, hanem Esztendőnként négy száz Rh: forintokat fognak fizetni, S. magok Ga-

bonás életteikből csak az Hetedet fogják prastalni, S. az Papi Dézsmától ugymint Prasionalis határban mentek lesznek. Ugy szintén a Káposzta, Kender, hagyma, és egyéb Kertből veteményekből minden nému Dézsmától immunitálatnak.

5 Korcsma első Octobertől fogva, utolsó Martiusig néki-ek engedtetik. Mészárszék pediglen néki-ek Arendában adatatik.

6 Bóltos Kalmárokat Hellységekbe befogathatnak, kikis maga kereskedésektől bévet szokás szerént az Uraságnak fizetni fognak.

7 Többször irt Lakosoknak mindenüt akarattok szerént fát vágni szabad nem lézen, de ugyan csak a felépítendő házokra szükséges fa, a midőn Consiliarius és Administrator Redl Urnaknak magokat jelenteni fogják, ki adatik.

8 Minnyájoknak ugyan szabad migratioja lézen, S. Házaikot, Szöllöket S. egyéb magok örökségeit eladhattyak az Uraság hírével, azoknak árából mindazáltal minden tizedik pénz az Uraságot fogja illetni, S. mivel akár az Uraság, Vagy N: Varmegyének, akár az Falunak, vagy másnak tartoznának, az Complanalni kötelezettnek.

9 Tiltatik ellenben, hogy a szabad Esztendők ideje alatt szökevényen Senkinek sem szabad elmeni, abban subversolodván mind az Uraságnok, mind a Falunak kára. De reliquo az Cameralis Protetis, és Óltalom minnyajoknak ígértetik. Mind ezek pedig, Saját Kezem írásával, és Pecsetemmel erősítettnek. Datum Zombor die 15a abris A 1750.

G. Grassalkovich Antal (L. S.)

Az aláírás alatt latin nyelven ez olvasható – a fordítás:

(Okmányunk másolata 1752. február 19-én készült Zomborban és azt Jusephus Redl udvari tanácsos, a Bácsi- és tiszai koronajavak igazgatója aláírásával hitelesítette. – A megbízólevél másolata a Vajdasági Levéltár Bács-Bodrog megye fondjában 75/752. sz. alatt található.)

BRINDZA Károly

Az előző számunkban megjelent írásban két sajtóhiba is előfordult. A 14. sorban 1452 helyett 1462 a helyes dátum. – Az első hasáb harmadik bekezdésében a helyes mondat: A szabadkai nahijében (járásban) 1570-ben végzett összeírásban Fybaychot (18 adókötelessel) Kis Bajsának, az 1758. évben (23 adózóval) viszont a helységet Kis Bajsának, „másként Topolának” nevezik

A CSÁSZÁR CSATORNÁJA

Bácska területén a távolabbi múltban - a modern technika korát megelőzően - két olyan nagyszabású építkezési műveletet, amelyek európai méretekkel mérve is óriásoknak tekinthetők. Az egyik a "Kis római sánc", amelyet annak idején a mai Apatin és Bácsföldvár között nagy ívben emeltek, a másik pedig a Dunát a Tiszáig összekötő hajóút. Az első 2000 évvel ezelőtt, valószínűleg Krisztus idejében, védelmi célokból építették, a másikat gazdasági megfontolásból hozták létre 200 évvel ezelőtt. A sáncokat lassan követhető, a csatorna azonban még létezik.

1793. júniusában tették meg az első kapa- és ásovágásokat a munkába állított dolgozók. Ezt megelőzően nagyon sok instanciát kellett meggyőzni, számos hatalmasságot megkövetni és rengeteg tervet előkészíteni, mígnem erre a pillanatra sor kerülhetett. Vessünk pillantást a két évszázaddal ezelőtti történetekre.

A XVIII. század nyolcvanas éveiben érkeztek a török kor folyamán elnéptelenedett vidékeinkre nagyobb számban a német telepesek. A számukra előirányzott községek helyeit és a hozzájuk tartozó szántóföldeket és réteket kijelölésért egy zombori férfiúra, Kiss József kincstári mérnökre és építészeti igazgatóra bízták, aki közben alaposan megismerte és felmérte Bácska középső részét. Tudta, hogy az északabbi löszfelek lába alatt (ahol a későbbi csatornát megásták) mocsaras területek vannak, amelyeket véleménye szerint le kellett volna csapolni, hogy az időnkénti áradásoktól meg lehessen kímélni a szántóföldeket és a meglévő, valamint létesítendő településeket. Felelősei elé kész tervekkel állt elő, akik elfogadták érveit és 1785-ben Kulitól Verébászig, vagyis a Crna Baraig készen is volt egy kisebb ármentesítő csatorna. A Tiszába lefolyt vizet helyén újabb termőföldek és legelők váltak szabaddá a földmvelésre és az állattenyésztésre.

A nyilvánvalóan sikeren felbuzdulva Kiss József újabb munkába fogott és a következő évben készült egy tervezet, amelyet a Pesten székelt Magyar Királyi Udvari Kamara elé terjesztett. Ezáltal olyan árok megépítését kezdeményezte, amellyel egészen Szivácig megoldódott volna a még fennmaradt felszíni vizek levezetése. Tervezhő támogatást és pénzt is kapott és 1787-ben már a 2 méter széles árok javában vezette lefelé a posványok vizét. A szárazon maradt területeken kitűnő termőtalajhoz jutottak és fellendült a gabonatermelés. Ez adta Kiss mérnöknek az újabb ötletet: a jövőben várható bácskai és bánáti gabonafelesleg és az erdélyi só szállítását egy, a Tiszát a Dunával összekötő hajózható csatornával lényegesen meg lehetne gyorsítani. Ezáltal könnyebben el lehetne az áruval érni Pestet és Budát, Pozsonyot és Bécsbet, az akkori ország legnagyobb fogyasztói központjait. Az elképzelt megoldással egyszerű megrovidulna az út, másrészt Titeltől kezdve nem kellene az úszályokat ár ellen vontatni.

Testvérével, Gáborral, nekifogott és közösen elkészítették a szükséges terveket, amelyeket, mivel a pesti Királyi Kamarával, és annak alapján el lehetett kezdeni a nagy terv kivitelezését, a Földvár és Monostorszeg közötti csatorna átsátását. Ez a szerződés, aprólékosan szabályozta a legkisebb, tulajdonjogi, pénzügyi, építésiügyi, üzemeltetési és egyéb feltételeket. Még a jövődélbeli elnevezése is benne szerepelt, így a XIII. zároszámban az áll, hogy: "Ó Felsőlege legkevésbé megengedi, hogy a szóban levő csatornának, ha teljesen kiépített, Felsőlege neve megadassék." Így lett a csatorna neve "Ferenc Csatorna" vagy "Franczens Kanal", I. Ferenc császár tiszteletére.

A társulattal Kissék külön szerződést kötöttek, amelyben egyebek között a jövedelméből nekik járó részről volt szó és arról, hogy a csatorna igazgatásának a joga a Kiss családban örökölhető legyen.

Különböző okoknál fogva azonban a társulat a szerződésben lefektetett feltételeket nem tartotta be, ami miatt pórkedéscsere is sor került. Az események mögött, Kiss emlékei szerint, "ármany és alávaló irigység" is meghúzódott. Az anyagiakon túl, az igazgatói székbe való elmozdításának legfontosabb oka azonban mégis az lehetett, hogy az előirányzott három év alatt a munkát mszaki nehézségek és előre nem látható problémák miatt nem lehetett befejezni, pedig télidőben is dolgoztak. A kétkézi munkások többsége a bácskai településekből érkezett, de nagy számban voltak közöttük más magyarországi városokból, sőt külföldről verbuvált emberek is. Az egész területet, amelyen a csatornának végig kellett vonulnia, "stációkra" osztották, ahol az összesreagelt munkások számára ideiglenes épületeket, sátrakat, sőt kocsmaikat állítottak fel. Nem felejtették el az ideiglenes kórházat sem létesíteni, ahol a betegeket illetve a sérülteket ápolták. A korabeli krónikák szerint azokban az években, de különösen 1795-ben, a gyenge termés miatt, nagy volt a szükség, az emberek zab- és köleskenyérrel éltek, miközben a csatornán dolgozók szervezett étkeztetése keretében fehér kenyeret ettek. A munka teljesítményét "kőből-öleken" számították és tisztességesen megfizették; sok szorgalmas munkás megkeresett pénzen házat, földet vehetett magának, ám abban a korban nagy szó volt. A csatornaépítés a környékre minden tekintetben áldásos volt. Végül 1797-ben, négy évig tartó munka után Monostorszeg és Sztopár között hajózhatóvá a csatorna.

A víz mélysége a tervek szerint 1, 86 m, esése a Duna és a Tisza között, a bevezető és a kivezető zsilip között 9,61 m, a hajóút teljes hosszúsága 108 km volt.

A csatornát hivatalosan 1802. május 2-án nyitották meg és adták át a forgalomnak. Kezdetben a forgalom a várnál jóval nagyobb volt, fél év alatt 250 bárkát vontattak át rajta. A vontatás a hajóutat kezelő vállalatra hárult, amit lovakkal és ökrökkel látott el.

A sokat ígérő kezdetet követően elég hamar komoly problémák jelentkeztek. A Társulat, mint utóbb kiderült, "túl volt szervezve". Nagy adminisztrációt tartott, túlfizette a hivatalnokokat, elhanyagolta az objektumot és egy idő után vesztességessé vált. Nehézségek merültek fel akkor, amikor Monostorszegnél, ahol a csatorna a Dunába torkollott, 1819-ben a folyó megváltoztalta medrét és a gyorsan szipasodó mellékágba a csatornából, illetve a csatornába igyekvő derégyektek nehezen lehetett mozgatni, sőt gyakorta lehetetlenné vált továbbításuk. Jabb beruházásokra nem telt, ezért a Társulat meg akart szabadulni tulajdonától. Ez csak 1841-ben sikerült, amikor az egész létesítményt az állam vette kezébe, mert a vesztesség ellenére a csatorna általános gazdasági haszna pótolhatatlan jelentőségű volt.

1842-ben meghosszabbították és Bezdán alatt új szakaszt ásattak, hogy a vizűt torkolata elérje az "első Dunát". Itt azután a következő években, az akkoriban újdonságnak számító "betonból" (beton) nagy kapacitású zsilipet építettek. Erről még 1885-ben is az alábbi véleményét lehetett olvasni: a bezdáni zsilip "nagyszerűsége névze Európának leghíresebb víziepítmenyei közé tartozik". Alapjában véve, az utána következő több mint száz év alatt az eredeti csatorna nyomvonala és kapacitása nem változott. Később bővítettek egy mellékággal, amely Újvidéknél érte el a Dunát, és csak az 1950-es években itatták bele az új megfogalmazású csatornarendszerbe, amely egésze Vajdaságra kiterjedt.

Kiss József és Gábor érdemei elvélhetetlenek, Verébásznál, a csatorna észak partján szerény emlékmű hirdeti József emlékét. Irodalmi jelleget emleket állított az 1943-ban megjelent "Császár csatornája" című regényével Majtényi Mihály, a neves vajdasági író.

SZEMTŐL SZEMBEN JELAŠIĆTYAL

(1.)

AHEGYESI csatában 1849. július 14-én hajnalban Kovách Ernő őrnagy egysége, a 104. zászlóalj, a magyar csapatok jobbszárnyán, a mai Kulai út mentén, elsőként fogta fel Jelašić csapatainak támadását. Az éj leple alatt a Hegyes felé nyomuló ellenséget meglepte az ellenállás és fejvesztetten menekült hátrafelé. Kovách őrnagy és honvédei nyomukba eredtek és üldözöbe vették a meglepett osztrák balszárnyat. Hátról azonban a menekülőket megállították és visszafelé nyomták. Nagy zúrvár keletkezett. A hajnali derengésben összekeveredtek a magyarok, horvátok, osztrákok. A vakmerő Kovách őrnagyot néhány katonájával együtt gyűrűbe fogták a horvátok és foglyul ejtették. Az őrnagy szerencséje, hogy nem egyenruhában volt, így az őt foglyul ejtők nem is sejtették, micsoda nagy fogást csináltak. Kovách Ernő szomorúan látta, hogy alig száz lépésre tőle katonái ádáz küzdelmet vívtak az újra támadásba lendült ellenséggel, azt újra meghátráltatták. Naplójának azon részéből válogattam szemelvényeket, amelyben fogságának első óráit éli, majd találkozik Jelašićtyal.

„Ekkor engem magokkal vittek, vagyis kísértek s a kardommal elvették.”

Midőn így hátrafelé mentünk, az idő már kivilágosodott s az ágyútűz az egész vonalon megkezdődött, a mi ágyugolyóink csakúgy seperték a földet mellettünk és kicsiben múlt, hogy engem is nem ért egy, pedig sok ment el mellettünk, de azért a horvátok el nem vesztek volna.

A fogollyal való bánásmód sokat elárul ezen hadsereg moráljáról és a reá váró keserű fogolysorsról: Midőn már látta, hogy én egészen megadtam magamat és nem ellenkezek többet azon káplár, ki engem elfogott pénzt kért tőlem, mire én a mellsebztárcámat átnyújtottam neki 131 forint magyar banjegyekkel – mit ő úgysem használhat, mire ez megőrülve otthagytott bennünket.”

A továbbiakban beszámol arról, hogy észrevétlenül megszabadul azon dolgoktól, amik elárlhatnak magas beosztását Guyon hadseregében, majd így folytatja:

„Ezután a velem lévő horvátnak megtetszett a selyem zsebkendőm, – hogy jó lábon legyenek velük – odaadtam azt neki. Ezután meg egy másiknak a mellényem is megtetszett, de azt már nem adtam neki, mert utóljára minden ruhámtól megfosztottak volna.”

Így vezettek bennünket egész Verbászig minden bántódás nélkül, azonban szidalmakat eleget kaptunk a sebesült horvátokról, kiket a csataterőről visszafelé kísértek s bennünket látva, fájdalmaik enyhülését abban keresték.”

A naplóból kiolvasható az idegen érdekekért harcoló és vert sereg hangulata is:

„Ezen utamban feltűnt, hogy midőn Hegyes és Szeghegy felül az ágyúk folyvást dörögtek s a csata a leghevesebben szólt itt, minden csapatból levő horvátokat láttam az egész kényelemmel visszaballagni mintha misem történnék: melyből ítélve se valamiféle rend, annál kevésbé lelkesedés a horvát táborban nem lehetett.”

Legnagyobb öröm a káröröm, vallja Kovách őrnagy:

„Midőn a Verbász melletti szőlőknél voltam, visszatekin tettem, ekkor láttam, hogy az osztrák sereg hátraíva visszafelé jön. Így hát a csatát a mieink nyerték meg és a sors csapása mégis úgy hozta magával, hogy engemet most tettek fogollyá: de azért a lelkem mégis örvendett ennek látásában. Ez volt egyedüli vigasz helyzetemben.”

Fogságban sem feledkezik meg, hogy katona, felméri a helyzetet, összehasonlít és ítélkezik:

„Verbászra érve, az ellenség seregének zöme ekkor vonult át a hidon, a tömérdek lovasság, dragonyosok és vértések és a tűzéréség.”

Csodálkozva láttam a sereg nagy mennyiségét, annak tökéletes fegyverzetét, különösen az ágyúk jó felszerelést, – és elgondoltam, hogy egy ilyen sereget képes volt az a mi rongyos és hiányosan felfegyverzett újonc honvédek megverni, valóságos Isten csudája volt.”

Isten csodájának tulajdonítja a dolgot, de minjárt megállapítja:

„Azonban hiányzott ezeknél a lelkesedés az ügyért s abból kifolyólag a bátorság s az önfeláldozás, kiket csakis a katonai fegyelem tartotta a csatában. Ezt igazolja, hogy míg a csata tartott, százanként láttam őket a csataterőről visszaszökni amintcsak a feljebbvalójuk figyelmét kikerülték.”

Ha mi veszítettünk csatát, honvédeink levertek és szomorúak voltak naponkint, de itt amint tapasztaltam fel sem vették azt s olyan közönyösek voltak mintha mi sem történt volna, csak az önnön személyeikről gondoskodtak.

A közöny a sebesültek iránti viselkedésben is megmutatkozott: A sebesült bajtársaikra, kiket nagy mennyiségben hordtak Verbászra, a legkevesebb figyelmet sem fordítottak, s irányukban semmi szánakozást sem mutattak, mindenki csak a házakat kutatta, hogy mit találnak valami elvinni valót, a sváb lakásokot fosztogatták, ezt tapasztaltam most is.”

DOKUMENTUM

„TALÁLTAM SOK EMBEREKET, DE KEVÉS EMBERSÉGET..”

Tekintetes Úr!

1871-ik évi január 6n keltezett levélre, mely csak f. é. Január 30n hozzám elérkezett, felelni szerencsém van, miként nagyon sajnálom, hogy adatok – melyek 1848-(ban) elégték – hiányában, kívánságának tökéletesen meg nem felelhetek; a' miket hallásból és tapasztalásból tudok, nagyon szívesen közölni fogom, egyszersmind örülni is fogok, ha tudósításaimat érdekes munkájához fel fogja használhatni.

Temerin régente kamerális szerb község volt. Kevés katolikus lakott benne, és azok az újvidéki kath. plébániához tartoztak. Mintegy 1796-(ban) gróf Szécsen Sándor akkori volt Camera Prases Temerint Ferencz Császártól örök áron 80,000 az az nyolcvan ezer forintokért váltó cédulában megvette, mely összegnek a' fele hiv szolgálataiért neki ajándékozott. A szerbek, kiknek két plébánosuk volt, privát uraság alatt lenni nem akarván, csakhamar lebontották házaikat, sőt templomukat is, – a' melyet az új földes Úr 10,000 fért (sic!) megakart tőlök venni – elköltözhetek a' Csajkás kerületbe lévő gyugevyói pusztára, a' hol egy szép falut alapítottak, mely mai nap is létezik. Temerin így megürösvédvén, – országszerite kihirdetett, hogy itt pusztá telkek (:ürbéri:) kaphatók, és azokat el is foglalták többnyire Nógrád, Heves, Pest és Bács megyei lakosok.

Első plébánosnak nevezetett ki gr. Szécsen mint Pártfogó által Csupor Mihály, a' templomot és plébánia házat fölépítette 1804-(ben) ugyan azon egyház partonusai. Csupor Mihály kanonokká lett 1821ik évben, utódának nevezetett ki Göbel Ferencz 1822ben és ennek 1838ik évben történt kanonokká kinevezése után ugyan azon évben gr. Szécsen Károly és Miklós testvérek által Novák Antal nevezetett ki plébánosnak, ki mint 3ik temerini plébános a mindenható Isten kegyelméből jelenleg is él és ezeket jegyzi.

Kik voltak időrendben a segédlelkészek? Protocollumok – mi okból mindjárt megmondom – nem lévén, nem tudhatom. Halomásból mondhatom: Répási János, Pater Nemes Agoston, Kákonyi Albert, Zimmer, Éliási, Botka, Hídeg, Wondrák, Mérei, Klacsányi, Répási Mihál, Babai Szép Ferencz, Lány János, Molnár János, Farkas Antal, Válics János, Fejér Gyula, Szőlőssy János, Rezsnyák János, Mohl György, Thurshy András, Balassi István, Sinkó Mihály és Gregorits Mihály.

Temerinnak van filiája Járek, – pusztá volt, – Josef Cs. alatt telepítették azt Würtenbergiai ágost. hit. val. németek. Most egy (:körül belül): 1700 lélekből álló falu, becsületes munkás nép lakja azt, és azért már igen sok földet bir mint tulajdot az Újvidéki határon mely a' Járekival (...); de a' földet igaz, jól meg is fizetik, úgy pl. márc 1871ik év folytán többen láncazt – igaz hogy az Újvidéki telkek legnagyobb az országban, 2500 öl – 750 forintjával o. é. fizették (hallatlan az egész környékben:).

Temerin a szerencsétlen forradalom alatt az 1848ik évi augusztus 30n éjfélok meggyújtott, kirabolított és porrá égetett, egy gunyhó vagy egy öl nem maradt épességben. Volt azon időben Temerin(ben) és Járeken 10 század rendes gyalogság, egy egész huszár ezred (szászár), egy lovas ágyú ütég és egy zászlóalj Heves Megyei többnyire jól felfegyverzett Nemzetőrség. Mi okból, nem tudom, de a' nélkül, hogy valaki ellen-séget látott volna, vagy hogy lövések váltattak volna, a' mint Temerin északnyugati sarkán Nádajla felé égni kezdett, az

egész katonaság nagy lármával: csak ki, ki itt a' ráczok, szaladni és vágtatni kezdett eljlesztvén és példája által maga után vonván az egész lakosságot.

Pedig amint a forradalom után biztos forrásból, jelen volt, akitől is meghallottam, a' támadó rácz sereg körül belül egy zászlóját összeszedett csőcselék népből állott, csak egyetlen egy század rendes határorvidéki katoná volt akkor Sztratimirovits rendelkezésére. Ha már kivonult a' katonaság a' mikor a' város égni kezdett, miért nem nézte és kereste fel hajnalok, ki és hol az ellensége?

De a' gyalagát megtörtént nemcsak, de követte ezt roppant kár és szerencsétlenség! 8500 ember kenyér, ruha, vagyon és lakás nélkül maradt.

Temerin Magyarország térképéről kitérülte! Egykor jó és boldog lakosai kolduvla és lopva kintelenítettek életüket fenntartani.

Szegényekről soha senki nem gondoskodott; többnyire gúnyt kellett szenvednie.

Nem is honfiaknak tekintettek, hanem csak tehernek. És ez volt a katonai visszavonulásnál a' még nagyobb gyalázat! „Hazafi, Honszeretet” sokak szájában hangzott úgy és pedig még (...) szépen; de végre sajnosan többnyirekitűnt, hogy a' zseb volt a' szeretetnek fő tárgya. Sokat irhaték erről, mert sokat tapasztaltam, de nem akarom keseríteni lelkemet.

Kérdezze meg csak a' Hegyesi jelenlegi jegyző urat (Bene), ő is mi okból ütött 1849ikben a' hegyesi csata után öklével hátra, honfium szeretetből vagy magyar vitézségből? De elűrtöm békével, mert maga is tudja, hogy ekkoráig szemére még soha nem lobbantottam. Mert hiszen azon szerencsétlen idő alatt Bene barátom hátütlegénél sokat, fájdalommasabb bántalmakat kellett eltűrnem, azért csak röviden mondom: találtam sok embereket, de kevés emberséget! És tökéletesen meggyőződtem ezen szavak sz.(ent) igazságáról: donec eris felix s.a.t.

Közléteszi:
PEJIN Attila

A zentai Vujčić-család értékes kéziratgyűjteménye, gazdag könyvtára, képtára nem maradt Zentán. Részbeiben fellelhető belgrádban Újvidéken, a zentai levéltárban és múzeumban, egyes darabjai minden bizonnyal elkerülték külföldre is. Bár alapítója, Joca Vujčić helybeli földbirókos elsőbornak a szerb történelem és kultúra hagyatékát gyűjtötte, nem zárkózott el a szerbekkel együtt élő etnikumoktól sem. Így a felsorolt szórásrészletek bejárva e hagyaték igazi kincsésbánya lehet a helytörténetkutatóknak is.

A zentai Városi Múzeumban elsőbornak tárgyi emlékek kerültek, de a Vujčić-kéziratgyűjtemény egy töredéke is. Itt bukkantam rá Novák Antal temerini plébános levélére, melyet Dudás Odónnek írt 1872-ben, mintegy valakihez Dudás Odón előző évből származó felkérésére. Nemcsak hallomásból, hanem szemtanúként is ír egyes eseményekről.

VISSZATEKINTŐ

REJTÉLYES JELEK

EGY amerikai magyar író, Reményi József barátom, néha összenyalóbol egy csomó amerikai folyóiratot, és elküldi nekem Szegedre. Ugyan nem is nekem küldi, hanem a könyvtárnak, amely fölött ez idő szerint enyém az impérium, de hát egy a kukó a kemencével. Mielőtt közpédára kiadnám a mindenféle *Magazinok*at az olvasóterembe, először magam okosodom belőlük. Persze nehéz megtalálni a sok hirdetés közt az olvasnivalót, de rendszeren megéri a fáradságot a böngészgetés.

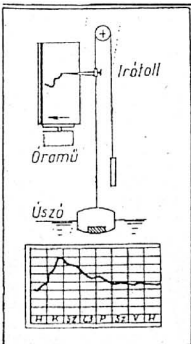
Például most azt olvasom, hogy az amerikaiak még mindig nincsenek készen a Mars bolygóval. Akármit mond Európa, ők nem nyugszanak bele, hogy onnan nem üzenetnek semmit se. Igenis, nekik még mindig küldik a rejtélyes jeleket, sőt egy adventista prédikátor egyet már meg is fejtett belőlük. Azt üzenik a Marsról, hogy jön az özönvíz, jó lesz megint összeizskabálni a bárkát. (A prédikátornál már első is lehet jegyzetelni a kabinokat. Első osztály száz, második osztály ötven dollár.)

Senkinek az üzetlet se szeretem megmontani, prédikátorokét különösen nem – de azért nekem a Mars rejtélye most Királyhalom rejtélyét juttatja eszembe.

Királyhalmán, Szeged erdőbirtokainak a közepén van az erdői tudományos kísérletek, ami olyan egyszerű intézmény, hogy kirakataba tehetné Szeged. (Hála Istennek, hogy nem teheti oda, mert akkor mindjárt irgyei akadnának, és elvinnék, mondjuk Kecskemétre.)

Az erdői szakiskolában állandóan folynak mindenféle szakbeli tudományos kísérletek, azzal a céllal, hogy a homokszelídítést minél tökéletesebbé tegyék, és annak új meg új fortélyait találják ki. Ezek közé a kísérletek közé tartozott pár éve a talajvíz-ingadozások megállapítása is, ami a homoki erdészetnek nagyon fontos problémája.

Ezt úgy csinálták, hogy néhány kilométeres körzetben ástak kilenc kutat, és azoknak a vizébe egy-egy úszódobot süllyesztettek, ami óraművel volt összeházásítva. A dob a víz színén úszott, s aszerint emelkedett vagy süllyedt, amint a talajvíz állása változott a kiparólgásnak megfelelően. Az óramű pedig híven jegyezte a változásokat a beléteker papírszalagra, rajzolva azokat a bizonyos grafikonokat, amiket a tudományos értekezéseken szokott látni és meg nem nézni az olvasó, azzal az indoklással, hogy ő azokat úgy sem értené meg. S hogy a megfigyeléseket kivülről semmi se zavarja, s a kanászgyerekek bele ne korrigáljanak a talajvíz lázgörbéjébe, minden kút fölé kifestőpónpányegyet barkácsoltak, arra lakatot tettek, s annak a kulcsa az inspekciónál volt, aki napjában háromszor: reggel, délelőtt, este fölvetta a „lelet”-et, jelentést tett róla az iskola szaktudósának.

A rajzoló vízmérce elvi vázlatja és a grafikon

Sokáig nem is volt semmi baj, a készülékek pontosan mű-

ködtek, s igazolták azt, hogy a talajvíz nem vízvezeték, nincsenek nagy kilengései, szép tempóban mozog föfelé, lefelé, amint azt a tanyai erkölcsök megkívánják.

Egyszer azonban az történt, hogy az egyik kútból a megszokott grafikon helyett olyan csodálatos krikkszkrakszot talált az erdőőr, mintha azt valami buta kis vizimánó firkálta volna, aki még nem járta ki a manóiskolát, s az öreg manó távollétében kezébe kaparintotta annak a ceruzáját.

– Ezt csak a *markoláb* csinálhatta – jelentette az erdőőr a gazdájának, mivel erdőőrök körökben is csak úgy van az, mint más szegény helyen, mindig kéznél szokás tartani a *markoláb* nevű rejtélyes uraságot, hogy aminek nincs uragazdája, azt az ő nyakába varrják.

A szakember azonban meghökkenve nézte a krikkszkrakszot. Olyan örületes ugrásokat mutatott az, hogy tengerengésnek is sok lett volna. De hát az alföldi tenger már rég elájtánotta magát tájainkról, s csak azoknak a magántudósoknak a fantáziájában szokott kisértetni, akik fölényesen szótkák kitanítani a tudatlanokat, hogy itt még Krisztus urunk idejében tenger volt.

– Nem felejtették tegnap este nyitva a kutat?

Az erdőőr megesküdtött Szent Aurél püspökre – ő az erdővel dolgozók védőszenjtje, most legalább én is mondtam valami újat az erdészeknek, amit eddig nem tudtak –, hogy a kút igenis le volt zárva, s ahhoz teremtett lélek nem férhetett. Csak a *markoláb* volt az, hiába!

– Hát a többi kutak mit vallanak?

– Azokban mindnyájában rendes a grafikon, úgy, mint másokor.

Annál bolondabbnak látszott a dolog, mert mi oka lehetett az ördögnek, hogy éppen csak egy kutat szálljon meg? (Mióta Arany János a *Jóka ördögét* megírta, azóta az ördögök szeretik a pusztai kutakat.)

Hát hiszen, ami az ördögöt illeti, az nem kötötte magát egy kúthoz. Ettől fogva hol az egyik, hol a másik kút grafikonján jelentkezett a titokzatos krikkszkraksz, igen nagy izgalmat okozva a különben nem könnyen izguló erdei kedélyekben. S ki tudja, milyen szép tudományos teóriák lettek volna ebből, ha egyszer az erdőőr éppen olyankor nem nyitja föl a kutat, mikor – a békák leugráltak a dobról. A békulák ugyanis rájöttek arra, hogy az a legalkalmasabb sporttelep ugrógyakorlatiak számára és mindenféle békakongresszusok rendezésére. Természetes, hogy ezekből az örült ugrándozásokból csak örült grafikonok keletkezhetnek.

Hát én nem tudom, hogy a földi szikratávírókon is nem valami világrűbeli békák prokukálják-e a rejtélyes jeleket.

MÓRA Ferenc

(Egy cár, aki várnak c. könyvből. – Királyhalmával kapcsolatban lásd: Horváth Máttyás írását a Bácsország 96/2. számában.)

A BERLITZ-MÓDSZER SZABADKÁN

HAGYOMÁNYA volt az idegennyelv-oktatásnak az egykori Osztrák-Magyar Monarchiában. A fejlett polgári államok oktatásfejlesztési eredményeiről viszonylag rövid időn belül értesültek a soknemzetiségű dualista államban. Egyes területeken, főként a középiskolai, pontosabban a gimnáziumi tanításban születtek vidékünkön az igen figyelemre méltó eredmények. Kiváló nyelvtanárokat oktattak Kosztolányi és Csáth városában, de a városatyák nem zárkóztak el az állami oktatás mellett kezdeményezett továbbképzési indítványok elől sem. Látható ez például az eszperantó nyelv szorgalmazásánál vagy a Sergéi Dietrich által Berlitz-módszerrel indított nyelviskola bevezetése esetében. Dietrich igazgató 1908. január 8-án az aibbiakról tudósítja a szabadkai Városi Tanácsot: „*Van szerencsém tisztelettel bejelenteni, hogy Szabadkán Kállay utcai 16 szám alatt Berlitz módszer szerint vezetett nyelviskolát nyitottam. A prospectust .i. a. mellékelem. Amennyiben az alkalmazandó nyelvtanítónők nevei és lakása is bejelentendő, azokat is be fogom jelenteni; tisztelettel kérem ennél fogva:*

Méltotassék ezen bejelentésemet tudomásúlni venni és éről megbízott ügyvédemet Dr. Dominus Simont értesíteni.” A városi hatóság február 5-én röviden válaszol: „*A városi tanács a bejelentést a maga részéről tudomású vette.*” (Szabadkai Történelmi Levéltár, Városi tanács II.11/1908)

Egykor és ma is valamennyi komolyabb szerkesztésű lexikon címszöveket tünteti fel a Berlitz-módszert. A Révai Nagy Lexikon III. kötetében (Budapest, 1911) olvasható: „*Berlitz-módszer, élnyelveket megtanulásra szolgál. Abban áll, hogy a tanuló az első leckétől kezdve csupán a megtanulandó nyelvet hallja olyan tanítóktól, kinek az anyanyelve. E módszert 1878 óta alkalmazzák az akkor M. D. Berlitz által Amerikában kezdett s ma igen elterjedt Berlitz-iskolák (B. - School of Languages).” A Magyar Larousse enciklopédiájának szótár. I. kötetében (Bp. 1991) az áll, hogy az „*idegen nyelvek tanítására alkalmazott módszer: a tanítás folyamán a tanuló anyanyelvét teljesen mellözi.*” Az idézett két ismerettereből kitűnik, hogy a nyelvtanítási módszer az 1900-as évek elején már igen elterjedt és ma is számon tartják, alkalmazzák M. D. Berlitz (1852-1921) amerikai nyelvpedagógus hatásos nyelvtanításiát.*

Szabadkán Sergéi Dietrich nyitotta meg a nyelviskolát és bejelentéséhez mellékelte az oktatási módszer prospectusát is (The Berlitz School of Languages. Nyelviskola felnőtteknek, urak és hölgyek számára). Ebből megtudható, hogy Berlitz tanár iskoláját 1878-ban alapította Észak-Amerikában és 1905. októberében Budapesten és Szegeden, Szerbiában pedig Belgrádban (Sremska u. 5. szám alatt) folyt ilyen nyelvtanítást. Ugyanez évben Németország 99, Ausztria 14, Franciaország 12, Anglia 20, Olaszország 18, Németalföld 10, Belgium 5, Svájc 4, Spanyolország 5, Portugália 2, Svédország 2, Norvégia 1, Dánia 1, Görögország 1, Amerika 20, Afrika 3 városában tanították a Berlitz-féle módszerrel. Időközben a tankönyveket is elismerésben részesítették: az 1900. évi párizsi világkiállításán két arany- és két ezüstérem; 1902-ben Lille-ben egy aranyérem; 1902-ben Zürichben egy aranyérem; az 1904. évi Saint Louis-i és az 1905. évi zürichi világkiállításán Grand Prix-t kapott. M. D. Berlitz tanárt a becsületrend lovagjává és az olasz Dante Alighieri akadémia tiszteletbeli elnökének választották. Nyelvtanítási-énekkorban már körülbelül 300 iskolája nyílt.

A prospectus részletesen méltatja a Berlitz nyelvtanítási módszert: a fordítási régi rendszerével teljesen szakított; az első leckétől kezdve a tanuló az órákon csakis azt a nyelvet hallja, amelyet megtanulni óhaj; tanítója soha nem veszi igénybe a tanuló anya-

nyelvét. A módszerrel a következő szempontok mérvadók:

„1.) Minden fordítási módszerrel az oktatásra szánt időből legalább kilenc tizedrész a tanuló anyanyelvén való magyarázattal telik el, míg a megtanulandó nyelvből alig beszél tíz szót.

2.) Az, a ki fordítási útján akar egy idegen nyelvet elsajátítani, sohasem fog annyira annak szellemébe behatolni és azon a nyelven gondolkodni tudni, hanem ellenkezőleg azt, az egyik nyelvből a másikba való szószintű lefordítás által megcsontítja, elcsúfítja.

3.) Ha valaki egy idegen nyelvet tud, melyet a fordítási rendszer szerint tanult, tudása mindig hézagos és tökéletlen lesz, mert a szónak nem mindig felel meg vele egyjelentőségű szó a másik idegen nyelvben.

Minden nyelvnek megvannak a sajátosságai, különleges kifejezései és fordulatjai, a melyek fordítás útján általában nem adhatók vissza, mert az egyik nyelv szavaival kifejezett fogalom nem ugyanaz, mint a mit a lefordított szó más nyelven kifejez. E megdönthetetlen tény elegendő arra, hogy megállapíthassuk, miszerint a fordítási rendszer elégtelen és hogy az idegen nyelvet csak saját magából tanulható meg, a mit az a régi tapasztalat bizonyít, hogy az idegen nyelvet majdnem fáradság nélkül és rövid idő alatt elsajátíthat, míg a hazájában maradt tanuló tanuló nyelvtanítóból és fordítási gyakorlatából évek során át a legnagyobb erőfeszítéssel sem tudja megtanulni ugyanazt az idegen nyelvet” – olvasható a kiadványban. Megtudni továbbá, hogy a Berlitz-módszer célja: pótolni az idegen országokban való tartózkodást. A tanító szemléltető oktatást alkalmaz. Minden új szó csak a szóbeli begyakorlás után kerül fel a táblára. A tanulóknak előbb az idegen szót hallania kell és helyesen kiejteni. „*A mit szemléltetés útján közvetlenül nem lehet megérteni, az a tanuló által összefüggésbe hozatik már ismert fogalommal – és a matematikai tétel szerint két ismert számmal kerestetik meg a harmadik, az ismeretlen szám – úgy, hogy az összefüggés által az ismeretlen fogalom kiderül.*” Az eljárás megkönnyíti a nyelvtanulást is. A tanuló csak akkor tanulja a teljes nyelvtant, ha már képes minden magyarázatot idegen nyelven megérteni. Az egész tananyagot úgy állították össze, hogy a tanítás legnagyobb részét a tanító és tanuló közt folyó társalgásból áll. Ilyen élván a tanuló az idegen nyelvben gondolkodik és érez. Az írásbeli gyakorlatokat idegen nyelven adják meg, amely áll: 1.) kihagyott betűk és szavak pótlásából, 2.) adott kérdések „*megfeleléséből*” és fordítva, 3.) levelekből, 4.) fogalmazásból. „*Sohasem engedhető meg, hogy a tanuló előre készüljön a leckére. Ha még oly szorgalmas és tehetséges, nem kerülhet el egy helytelen kiejtést és némely kifejezés hamis használatát anélkül, hogy annak tudatában volna. Hogy ily hibák begyakorlása többet árt, mint használ, könnyen megérthető.*” A feladott leckét mindig ismétlje a tanuló, a tartalmát és a tanító által nyert szókincsent tanulja meg jól, mert a következő lecke megértése attól függ. Lassan a klasszikus és modern darabokat is megértik. S amikor már a tanuló képes társalgási szinten magát kifejezni, kezdheti az üzleti levelezést elsajátítani.

A tanítás a sok évi tapasztalat alapján összeállított tankönyvek felhasználásával folyik. Az 1900-as évek elején Európában már 150 000-nél több tanítvány – a legelőkelőbb társadalmi körökből – látogatta a Berlitz-iskolákat, amelyekben minden nyelvet az illető nemzetiségű tanár oktatott.

A Berlitz-módszer vidékünkön mind a mai napig maradéktalanul nem valósulhatott meg. Jelentősége fokozódna, ha az iskolák tantervében is szilárdabb helyet biztosítanának neki.

MAGYAR László

EGY, A „DUNÁNAK A' TISZÁVAL... ÖSZVE-KÖTÉSÉT... TERVEZŐ ESZME”

A Pest-Kanizsa csatornaterv szabadkai vonatkozásai (2.)

ACSATORNA ügyében 1841. szeptember 4-én a halasi tanács a Szabadkaihoz fordult, amely szeptember 13-án úgy döntött, hogy „losits Boldozsár, és Kulnits István Tanácsnok, és Toth Sándor rendes mérmók urak Halasra küldetnek a' végett, hogy... a' helyszínén kérdésben forgó vonalat kimutatván e' dologba Halas város tanácsával szóval értekeznek, s' arról bővebb tapasztalást szerzvéen e' tanácsot értesítsék”. Minderől levélben elő-őre értesítettek a halasiakat. A tapasztalatokról a küldöttség szeptember 20-án számolt be. Mivel az említett „Törv. Cikk tartalmazál fogva... a' csatorna nyomvonalaí határozottan még kijelölve nincsenek”, így abban állapodtak meg, hogy a csatorna Szeged helyett inkább a „Körösér mentiben Kanizsa alá vonul”-jon. Ehhez többek között, Vécsey Miklós és Beszédes József támogatását akarták megszerezni. A „választott Kösség” mindez „meleg kebellet fogad”-ta, s így a kisajátításra a halasizhoz hasonló döntést hozott.

Gózon véleménye abban a levéltári anyagban található, ami- ben a tanács 1841. szeptember 20-i döntésére vonatkozó levelei vannak. A vélemény szeptember 13-a és 20-a között érkezhetett Szabadkára. Ebben – mint idéztük – szó van a Palics tavat magába foglaló nyomvonalonról is. „De a' kereskedésre nézve nagyobb fontosságú is Pesttől Kanizsáig vinni e' Csatornát, mint Szegedig: mert ez által Hazánk egyik legnépesebb a' köz terheket legnagyobb mértékben hordozó, de minden Emporium (piac, vásárhely – HL) nélkül szűkítődkó roppant terjedelmes birtokú Szabadka Kir. Városnak nyitattk (alkalmi – HL) mezőkereskedésre, holott eddig tepszedni való kénytelen”. Feltételezhető, hogy Gózon a tavat is érintő „csavargó” nyomvonalat éppen a szabadkai érdekelttség miatt vethette fel.

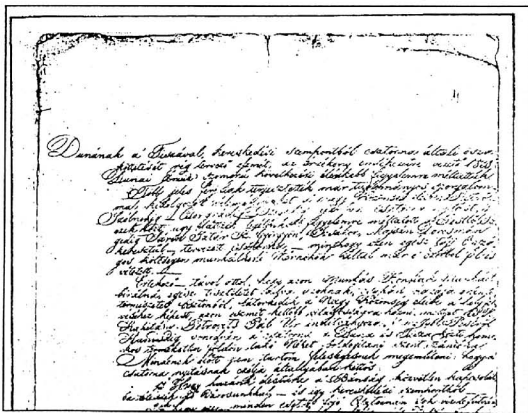
A város gazdasági igazgatójának véleménye szerint az ügygel október 1-jén foglalkoztak. A szabadkai döntést jóváhagyó halasi jegyzőkönyvi kivonatban a következők olvashatók: „Választó község a' kérdésben forgó Csatorna létre hozási indítványt nem csak hogy elfogadja, de kész áldozatra is, ... főképp ha a' tervezett csatorna az úgy nevezett Nagyrét felé, városunkhoz közelebb, avagy pedig azon tekerésű irányzatnak”. Egyértelmű tehát a város kívánsága: a Pest-Kanizsa-csatorna nyomvonala minél közelebb legyen Szabadkához. A Gózon-féle nyomvonallal mellett más nyomvonaltörzások is fölmerültek.

Az egyik a várostól északnyugatra a Nagy-rétet is érintve, a másik pedig a városon keresztül.

1841. december 17-én Aradról „Rasztonföldi Sz: Báró Schliuga Pál Magyar Országí Hit. Viz Mérmók”, a' Nagy hajókázó Tsa-tornya tárgyá"-ban írt a városnak, megjegyezve, hogy erről december 14-én értesítette Beszédes Józsefet, majd így folytatta: „Ennélfogva méltóztasson a' Nemes Város bővebben Főigazgató úrral e tárgyáról értekezni, kis e hó 28-án már Duna Főldváron honnába leend, remélem hogy e tárgybanbeli indítvány télt érend”. Erről tárgyalva az 1841-es polgári jegyzőkönyv megjegyzi: „Kérdés Csatorna érdekében az e' részben már lett előléptetésre hivatkozólág Beszédes Jósef Kir. Biztosgí Fő igazgató vízi mérmók urat Tanácsilag megkéretni, hogy érdeklert csatornának e' városon keresztül Kanizsára viteli ügyét az illető Országos Váialkozó tettes Tszulátnál lehetségétül telhetőleg sikeressen előmozdítani – egy szermsind az e' érdembeli Technikai adatokkal helyszínen megjelenni ne terheltsékk”. A tanács ez ügyben számított Beszédes közbenjárására.

E csatorna ügye, az itteni adatok szerint, ezzel lezárult. Miért ilyen hirtelen? Talán azért, amiért a többi, a Dunát a Tiszzára kóto csatornaterv is: előtérbe került a vasúteplézés ügye. Ezt támasztja alá, hogy Szabadkán 1842-ben téma lett a vasút.

A budapest-ceglédi vasutat 1847. szeptember 1-jén adták át a forgalomnak, s bár még 1848-ban felvetődött a Pestet és Szegedet összekötő csatorna kérdés, látván, hogy annak építés drágább lett volna, mint a cegléd-szegedi vasútvonalé, az ügy Boros Frigyes tervének megjelenésig a háttérbe szorult. Szegedre egyébként 1854-ben, Szabadkára pedig 1869-ben érkezett az első vonat. Ezt követően méginkább feledésbe me-
rült a Pest-Kanizsa-csatorna terve. Az említettekben kívül semmit sem tudunk Gózon Imréről. A terv azonban mégsem merülhet fel-
edésbe, hiszen a Kiss-féle, legkésőbb 1806-ban befejezett, majd 1817-ben részben Bőgeként kivitelezett csatorna után, részben ez az egyik olyan terünk, ami, ha megvalósul, lényegesen megváltoztathatta volna a város vízűgyeit. Az eddig feltárt dokumentumok szerint ezzel a tervvel Szabadka a legközelebb volt ahhoz a megoldáshoz, hogy eleget-
d, úgynevezett gravitációs vizet táplál, ha-
zajható folyóvíz melletti településeké váljék.

Gózon Imre véleménye a Pestet Kanizsával összekötő csatornaterrvri

(Részlet. Szabadkai Történelmi Levéltár 5.A.84/pol.1841)

KÉPVISELŐ-VÁLASZTÁS BABBAL

A KÉPVISELŐ-VÁLASZTÁSOK idején nem érdektelen talán felidézni azt a különös eljárást, amellyel kétszáz-húsz esztendővel ezelőtt Zombor városában megválasztották az első városvezetőséget. Ez az eljárás előkelő helyet foglal el a régi világ furcsaságai között.

Zombort 1749-ben emelte Mária Terézia a szabad királyi városok sorába. Az újdonsült városban a királyi privilégium szerint titkos választások útján kellett megválasztani a vezetőséget. Az addig csak katonáskodó és csak a katonaelethez szokott zomboriak most gyakorolhatták első ízben a vezetők megválasztásának polgári jogát.

A választás így folyt le:

A belső tanácsba 13, a külsőbe pedig 25 képviselőt kellett megválasztaniuk a polgároknak. Az előzetes megállapodás szerint a belső tanács tagjai közül hétének görögkeletinek, hatnak pedig katolikusnak kellett lennie, a külső tanácsban viszont 12 görögkeleti és 13 katolikus foglalhatott helyet. Összesítve a képviselőket, a két vallásfelekezethez tartozó polgárokat egyenlő számú tanácstag képviselte a magisztrátusban.

Minden tanácsági helyre három jelöltet állítottak, akik közül az jutott be a tanácsba, aki a legtöbb fehér szavazatot kapta. Ez a fehér szavazat a választás furcsasága. Ugyanis a polgárok babbal szavaztak. Minden választó három szem babot kapott, mikor belépett a választóhelyre. Ezek közül kettő fekete, egy pedig fehér színű volt. Akire fekete babbal szavaztak a polgárok, azok elvesztették a csatát, akik urnájában pedig a legtöbb volt a fehér bab, azok bekerültek a tanácsba.

Babbal történt a titkos szavazás, de nem babra ment a játék. A választás ugyanis élethossziganra szól.

MUHI János

A szerző *Mesélő múlt* című könyvéből (Életjel Könyvek 18. Szabadka, 1979. 34. old.)

A BALTA

Amikor valaki ma a fáskmrájában kezébe veszi a baltát, bizonyára nem gondol arra, hogy egy olyan szerszámot használ, amelynek a kialakítása, az ember kezéhez idomítása, több ezer évet vett igénybe.

Körülbelül 7000 évvel ezelőtt, a földművelés elsajátítása korában, irtani kellett az akkortájt sűrű erdőket és építőanyagot, gerendákat kellett előkészíteni a kezdetleges lakóházak építéséhez. Eihhez a munkához alkalmazták a kőből csiszolt első baltákat. Nagyon kezdetlegesek voltak ezek a szerszámok, de megfeleltek a rendeltetésüknek. Sőt, már az első forma olyan tökéletesre sikerült, hogy alakját lényegében mindmáig megőrizte, azzal, hogy a nyél-lyukas típusokat csak később keztek készíteni.

Alakját a balta megőrizte a későbbiekben is, amikor a kő helyébe előbb a réz, majd Kr. e. 1700 táján a bronz lépett. Ezek a fémből készített darabok élesebbek voltak és a nyélre való erősítés jobb megoldása miatt sokkal hatékonyabbá váltak a korábbi kőből készített változatoknál. Ez úgy történt, hogy vettek egy derékszögben meghajló nyelnek, annak rövidebb végét meghasították, a hasadékbba bele illesztették az élet és az egészet áztatott szíjjal szorították össze. A szíj a száradás után annyira összehusogorodott, hogy tökéletesen befogta a nyélbe az élet. Érdekes, hogy bár ismeretes volt már a nyél-lyuk, de nem használták a megoldást, mert egyrészt nyersanyagot takarítottak meg, másrészt a fenti megoldás sokkal hatékonyabbnak bizonyult – a feszítésnek jobban ellenállt.

Ilyen baltákat a mi vidékünkön is találtak. A képen látható példányok Szabadka környékén, illetve Kanizsán kerültek elő.

Sz. L.

E számunk szerzői: BERTA István nyugdíjas (Hetin) * BESZÉDES Valéria néprajzkutató (Szabadka) * BRINDZA Károly publicista, helytörténet-kutató (Szabadka) * HORVÁTH Mátys ny. egyetemi tanár (Királyhalom) * HOVÁNY Lajos vízmérnök, egyetemi tanársegéd (Szabadka) * LALIA Gábor geográfus-leveletáros (Szabadka) * MAGYAR László filológus-leveletáros (Szabadka) * MÓRA Ferenc író (1879-1934) * MUHI János újságíró (1913-1969) * PEJIN Attila történész (Zenta) * RICZ Péter régész (Szabadka) * SZEKERES László régész (Szabadka) * VIRÁG Gábor tanár, helytörténet-kutató (Kishegyes)